

AUTOREFERATY

Mirosław Szumiło

Lublin

Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939)¹

Ukraińcy stanowili najliczniejszą mniejszość narodową w Drugiej Rzeczypospolitej. Ich dążenia i aspiracje narodowe znajdowały odzwierciedlenie na różnych płaszczyznach życia politycznego. Jedną z nich był parlament odrodzonego państwa, w którym przedstawiciele ludności ukraińskiej zasiadali nieprzerwanie od 1922 do 1939 r. Większość posłów i senatorów ukraińskich skupiała się w Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej (URP). W omawianym okresie funkcjonowały kolejno dwa odmienne kluby o tej nazwie. W latach 1922–1927 do URP wchodził na płaszczyźnie ponadpartyjnej wyłącznie parlamentarzyści wybrani z terenu byłego zaboru rosyjskiego. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna z lat 1928–1939 miała również charakter dzielnicowy, z tym że galicyjski. W przeciwieństwie do swojej poprzedniczki stanowiła w gruncie rzeczy emanację tylko jednej partii politycznej — Ukraińskiego Narodowo-Demokratycznego Zjednoczenia (UNDO).

Parlamentarna działalność ukraińskich ugrupowań politycznych w Polsce nie była do tej pory przedmiotem całościowych, dogłębnych badań naukowych. Najwięcej uwagi poświęciła tej kwestii Mirosława Papierzyńska-Turek, która w swoich publikacjach obszernie omówiła działalność i oblicze polityczne Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej w okresie I kadencji (1922–1927). Kolejne etapy ewolucji stosunków polsko-ukraińskich na gruncie parlamentarnym zostały scharakteryzowane w pracach Andrzeja Chojnowskiego i Zbigniewa Zaporowskiego. Na Ukrainie wspomnianą problematyką zajmuje się od kilkunastu lat Ołeksandr Zajcew. Jednakże działalność URP w latach 1928–1939 nie doczekała się, jak dotąd, odrębnego, monograficznego opracowania.

Przedmiotem niniejszej pracy jest funkcjonowanie Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej w okresie, gdy stanowiła ona w rzeczywistości frakcję parlamentarną UNDO. Jako cezurę chronologiczną przyjęto ukonstytuowanie się reprezentacji po wyborach do Sejmu i Senatu II kadencji, w marcu 1928 r., i ostatnie posiedzenie izb ustawodawczych Drugiej Rzeczypospolitej, 2 września 1939 r. Autor zanalizował następujące zagadnienia szczegółowe: 1) genezę i zaplecze polityczne URP; 2) struktury organizacyjne i rolę URP w działalności UNDO; 3) skład personalny klubu; 4) formy działalności parlamentarnej i pozaparlamentarnej, związane z piastowaniem mandatu poselskiego lub senatorskiego; 5) stosunek władz admini-

stracyjnych i organów wymiaru sprawiedliwości wobec pozaparlamentarnej działalności członków URP; 6) ewolucję stanowiska URP wobec rządu i państwa polskiego; 7) koncepcje i poglądy URP dotyczące poszczególnych dziedzin polityki państwa; 8) wpływ działalności URP na sytuację ludności ukraińskiej w Polsce.

Podstawową bazę źródłową pracy stanowią dokumenty archiwalne. W pierwszej kolejności wykorzystano zasoby Archiwum Akt Nowych w Warszawie, koncentrując się na zespołach akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Spraw Zagranicznych, zawierających liczne sprawozdania, raporty i memoriały dotyczące mniejszości ukraińskiej. Ich cennym uzupełnieniem są tygodniowe i miesięczne sprawozdania administracyjne Urzędów Wojewódzkich ze Lwowa, Łucka, Stanisławowa i Tarnopola. Zespół Biura Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej jest natomiast dosyć ubogi. Z wyjątkiem Komisji Budżetowej i Wojskowej nie zachowały się niestety protokoły z posiedzeń komisji sejmowych. Nieco więcej wniosły akta Prezydium Rady Ministrów, zawierające dokumenty na temat tzw. normalizacji stosunków polsko-ukraińskich w latach 1935–1936 i teksty dużej części interpelacji URP wraz z odpowiedziami ministrów. Poza tym autor wykorzystał pomocniczo inne zespoły AAN: Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Komendy Głównej Policji Państwowej, Delegacji RP przy Lidze Narodów, akta Artura Dobieckiego i Kazimierza Świtalskiego.

Wielu interesujących informacji dostarczyła kwerenda w archiwum Towarzystwa Naukowego im. Tarasa Szewczenki, przechowywanym w Bibliotece Narodowej. Zdeponowano tam większość ocalałych dokumentów, wytworzonych przez kancelarię Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej: regulaminy wewnętrzne, sprawozdania z działalności klubu, teksty niemal wszystkich interpelacji i wniosków, bogatą korespondencję z władzami polskimi i działaczami terenowymi, petycje i prośby napływające od ludności ukraińskiej. Nie zachowały się natomiast protokoły z posiedzeń klubu.

Dalsze poszukiwania autor prowadził w archiwach ukraińskich, we Lwowie i Łucku. Z zasobów Centralnego Derżawnego Istorycznego Archiwum Ukrainy we Lwowie najbardziej przydatne okazały się zespoły (fondy) Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej, UNDO i Sądu Apelacyjnego we Lwowie. Na uwagę zasługują także sprawozdania władz administracyjnych i raporty policyjne znajdujące się w Państwowych Archiwach Lwowskiej i Wołyńskiej Obłasti.

Ponadto przeprowadzono kwerendę w Centralnym Archiwum Wojskowym, Archiwum Państwowym w Lublinie, Archiwum Sejmu, Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego i Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Dla przeanalizowania form i poszczególnych etapów działalności parlamentarnej fundamentalnym źródłem były sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu i Senatu, jak również druki sejmowe i senackie, zawierające treść wniosków i projektów ustaw. Z pozostałych źródeł drukowanych przydatne okazały się przede wszystkim regulaminy obu izb ustawodawczych, Dziennik Ustaw RP, inne dzienniki urzędowe i akty prawne, sprawozdania MSW z życia mniejszości narodowych oraz publikacje o charakterze statystycznym i informacyjnym.

Bardzo ważne źródło informacji stanowiła prasa. Bieżącą kronikę wydarzeń z życia partii i URP prowadziły tytuły ukazujące się pod auspicjami UNDO, przede wszystkim „Diło”, „Swoboda” i „Nowyj Czas”. Wiele cennych wiadomości zawierają polskie czasopisma specjalizujące się w tematyce ukraińskiej: „Sprawy Narodowościowe”, „Biuletyn Polsko-Ukraiński” i „Wiadomości Ukraińskie”. Ponadto kwerendą objęto czasopisma wydawane przez inne ukraińskie nurty polityczne, (np. „Nową Zorję” i „Ukrajinską Nywę”), jak również polskie gazety codzienne („Ilustrowany Kurier Codzienny”, „Gazetę Polską”, „Robotnika” itp.).

Niestety, żaden z posłów i senatorów URP nie pozostawił po sobie opublikowanych pamiętników. Autor nie odnalazł ich także w archiwach. W tej sytuacji najcenniejszym źródłem tego rodzaju okazały się wspomnienia byłego korespondenta parlamentarnego „Dila” i zarazem działacza UNDO, Iwana Kedryna–Rudnyckiego, który był bezpośrednim uczestnikiem omawianych wydarzeń. Niewiele wniosły natomiast wspomnienia polskich aktorów ówczesnej sceny politycznej.

Poza materiałem źródłowym autor sięgnął również do istniejącej obszernej literatury naukowej, tak polskiej, jak i ukraińskiej. Okazała się ona szczególnie pomocna przy omawianiu mechanizmów funkcjonowania Sejmu i Senatu RP, polityki obozu rządzącego w kwestii ukraińskiej oraz konkretnych zagadnień dotyczących samorządu terytorialnego, spółdzielczości, spraw językowych i szkolnictwa.

W pracy przyjęto układ chronologiczno–problemowy, zdaniem autora bowiem pozwalał on na najbardziej przejrzyste i pełne ujęcie prezentowanej tematyki. Rozprawa składa się z 7 rozdziałów i aneksu, zawierającego zwięzłe informacje biograficzne o posłach i senatorach URP.

Rozdział I ma charakter wprowadzający. Przedstawia genezę Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej, tzn. rozwój jej zaplecza politycznego w postaci ukraińskiego ruchu narodowo–demokratycznego w austriackiej Galicji i w Polsce, od końca XIX w. do wyborów parlamentarnych w 1928 r.

Rozdział II poświęcono prezentacji struktur organizacyjnych i składu personalnego Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej. Przeanalizowano zmiany zachodzące w organizacji i składzie osobowym URP w okresie poszczególnych kadencji, funkcjonowanie organów klubowych w świetle regulaminu Reprezentacji, relacje między URP a kierownictwem UNDO oraz cechy społeczno–demograficzne, drogi kariery i późniejsze losy członków klubu.

W rozdziale III scharakteryzowano wykorzystywane przez członków URP formy działalności parlamentarnej (tj. przemówienia na plenum obu izb, pracę w komisjach, zgłaszane wnioski, projekty ustaw i interpelacje) oraz pozaparlamentarnej (tzn. spotkania z wyborcami, propagandę na arenie międzynarodowej, interwencje w urzędach i działalność wydawnicza).

W rozdziale IV omówiono działania podejmowane przed administrację i Policję Państwową w celu utrudnienia parlamentarzystom UNDO kontaktu z ludnością ukraińską, wnioski o uchylenie immunitetu parlamentarnego posłów ukraińskich, aresztowania parlamentarzystów jesienią 1930 r., prowadzone przeciwko nim dochodzenia karne i procesy sądowe.

W rozdziałach V, VI i VII przedstawiono w ujęciu chronologiczno–problemowym przebieg działalności Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej w latach 1928–1939, zwracając uwagę przede wszystkim na ewolucję stanowiska URP wobec państwa polskiego i polityki rządu w poszczególnych dziedzinach. Przeanalizowano przy tym wysuwane we wnioskach i projektach ustaw konkretne koncepcje i postulaty URP w kwestiach społeczno–gospodarczych, samorządowych i kulturalno–oświatowych. Niezbędne było również przedstawienie przebiegu wyborów parlamentarnych, stanowiska polskiej i ukraińskiej opinii publicznej wobec URP oraz innych zewnętrznych uwarunkowań działalności klubu.

Jak już wspomniano, Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna stanowiła emanację Ukraińskiego Narodowo–Demokratycznego Zjednoczenia (UNDO), które zbudowało trwałe struktury organizacyjne na terenie Galicji Wschodniej i podporządkowało sobie większość ukraińskich instytucji gospodarczych i kulturalno–oświatowych. Odgrywało dominującą rolę w ukraińskim życiu politycznym w Polsce, stanowiąc swego rodzaju front narodowy, konsolidujący wszystkie warstwy społeczeństwa. Po sukcesie wyborczym w 1928 r. reprezentacji parlamentarnej UNDO przypisywano wyjątkowe znaczenie, uważając ją za „jedyną prawdziwą re-

prezentację narodu ukraińskiego”. Podkreślane wielokrotnie pretensje URP do występowania w imieniu całej ludności ukraińskiej w Polsce nie znajdowały jednak odzwierciedlenia w rzeczywistości, gdyż była ona w gruncie rzeczy ugrupowaniem o charakterze dzielnicowym i galicyjskim. Miała bardzo nikłe wpływy na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego. Próby trwalego zaistnienia na Wołyniu zakończyły się niepowodzeniem. Nie zdołano także poszerzyć zaplecza politycznego klubu, nieliczni bowiem przedstawiciele innych partii zasiadali w nim jako hospitanzi. Należy wszakże podkreślić, iż URP cieszyła się poparciem około połowy wyborców ukraińskich zamieszkałych na terenie trzech województw południowo-wschodnich.

Reprezentacja była ściśle zespolona z kierownictwem UNDO. W trakcie sesji Sejmu i Senatu ośrodek decyzyjny partii przenosił się ze Lwowa do Warszawy. Tam również nawiązywano niezwykle istotne kontakty z przedstawicielami rządu. W szeregach reprezentacji koncentrował się potencjał intelektualny i organizacyjny UNDO. Posłowie i senatorowie odgrywali ponadto przodującą rolę w działalności swojego ugrupowania na terenie pozaparlamentarnym, korzystając z posiadanego immunitetu. Z ich diet poselskich i senatorskich pozyskiwano środki finansowe niezbędne do utrzymania aparatu organizacyjnego stronnictwa. Powyższe względy miały niebagatelny wpływ na decyzje o uczestnictwie partii w wyborach 1935 i 1938 r.

W składzie URP znaleźli się najwybitniejsi politycy UNDO. Ponieważ Ukraińcy nie mieli dostępu do wąskiej elity władzy, parlamentarzystów należy uznać za faktyczną elitę polityczną społeczeństwa ukraińskiego w Polsce. Wyróżniali się oni bardzo wysokim poziomem wykształcenia i ogromnym zaangażowaniem w działalność społeczną. Swój wybitny talent organizacyjny i niespożytą energię wykorzystywali przede wszystkim w pracy na polu kulturalno-oświatowym, gospodarczym i samorządowym. W latach 1917–1920 czynnie uczestniczyli w walce o niepodległość. Zasługi dla lokalnych społeczności i całego narodu, w połączeniu z zajmowaną pozycją społeczną i nieprzeciętną osobowością, składały się na autentyczny autorytet i poważanie wśród wyborców. Późniejsze losy posłów i senatorów URP stanowią doskonałą egzemplifikację tragicznych losów całej ukraińskiej elity społecznej w okresie II wojny światowej. Z grona 58 członków klubu aż 23 padło ofiarą represji stalinowskich.

Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna korzystała ze wszystkich dostępnych form działalności parlamentarnej i pozaparlamentarnej. W latach 1928–1935 pod względem liczby przemówień wygłoszonych na plenum Sejmu i Senatu oraz złożonych wniosków i interpelacji wyprzedzała inne, liczniejsze od niej kluby. Jednakże wymierne rezultaty tej aktywności były bardzo nikłe. Ze 140 zgłoszonych wniosków i projektów ustaw obie izby uchwały zaledwie 15. Spośród 696 interpelacji tylko kilkanaście procent zaowocowało konkretnymi posunięciami ze strony władz. Petycje wysyłane do Ligi Narodów i wystąpienia na Kongresach Mniejszości Narodowych również nie mogły mieć większego wpływu na położenie ludności ukraińskiej w Polsce. Całe to ogromne zaangażowanie URP było obliczone w głównej mierze na efekt propagandowy: podtrzymywanie „aktualności” sprawy ukraińskiej na forum międzynarodowym oraz umacnianie i poszerzanie wpływów UNDO wśród wyborców.

Posłowie i senatorowie URP przeszli znamiennej ewolucję — od maksymalizmu i negacji państwowości polskiej do realizmu i polityki kompromisu z rządem. W okresie II kadencji izb ustawodawczych (1928–1930) negacja przejawiała się w traktowaniu przynależności tzw. Ukrainy Zachodniej do Polski jako stanu tymczasowego i „nielegalnego” oraz w nieprzejednanej, ostrej opozycji wobec kolejnych rządów. Maksymalizm polegał na wysuwaniu nierealistycznych, wygórowanych postulatów i żądań. Przyjęto taktykę demonstracji i liczenia „na własne siły”, nie próbując nawet nawiązania szerszej współpracy z lewicową opozycją parlamentarną. Klub Ukraiński był w tym czasie niejako skazany na bezpłodną opozycję także z powodu innych obiektywnych okoliczności: 1) niekorzystnego układu sił w parlamencie; 2) domi-

nacji grupy radykalno–nacjonalistycznej Dmytra Palijiwa w kierownictwie UNDO; 3) braku zachęcających do kompromisu posunięć ze strony rządu; 4) ówczesnych postaw politycznych społeczeństwa ukraińskiego, mentalnie nieprzygotowanego do zmiany stanowiska wobec Polki i Polaków.

Pacyfikacja Galicji Wschodniej w 1930 r., aresztowania czołowych działaczy UNDO oraz procesy sądowe byłych i aktualnych parlamentarzystów ukraińskich stanowiły niewątpliwie przełomowy moment w działalności URP. Przyniosły za sobą następstwa dwojakiego rodzaju. Na krótszą metę wywołały trwającą ponad rok rozgrywkę na forum Ligi Narodów. W dłuższej perspektywie przyczyniły się jednak do przewartościowania poglądów i postaw politycznych członków URP. Władze okazały swoją stanowczość i zdecydowanie, jak również udowodniły, iż wszelkie naruszenia obowiązującego prawa nie pozostaną bezkarne. W okresie III kadencji ton i charakter wiecowych wystąpień posłów i senatorów UNDO radykalnie się zmienił.

Taktyka URP w latach 1931–1935 polegała na rzeczowej opozycji. Kierownictwo reprezentacji już w 1932 r. nabrało przekonania o konieczności wejścia na tory polityki realnej. Za cel maksymalny uznano uzyskanie autonomii terytorialnej w granicach Polski, lecz z obawy przed rozłamem w klubie i partii nie zajęto zdecydowanego stanowiska w tej kwestii. Prezes Dymitr Lewicki trzykrotnie występował w Sejmie z tzw. ofertą ugodową, oczekując konkretnych posunięć ze strony władz. Natomiast obóz rządzący nie dostrzegał w tym okresie potrzeby podejmowania rozmów z kierownictwem UNDO. Próbował realizować koncepcję bezpośredniego porozumienia się z ludnością ukraińską ponad głowami polityków. Ponadto domagał się złożenia przez URP oficjalnej deklaracji lojalności wobec państwa. Parlamentarzyści UNDO nie byli wówczas na to przygotowani, czując na sobie presję młodszego pokolenia, z natury rzeczy mniej skłonnego do kompromisów i podatnego na propagandę radykalnego nacjonalizmu. Oskarżani o ugodowość i brak zdecydowania, nie chcieli tracić wpływów na rzecz Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. Dopiero w 1934 r. ostatecznie dojrzeli do podjęcia rozmów z rządem. Złożyło się na to kilka czynników: 1) doniesienia o straszliwym głodzie i represjach na Ukrainie radzieckiej; 2) opuszczenie UNDO przez Palijiwa i jego zwolenników; 3) ujawnienie prawdziwego oblicza OUN; 4) zawarcie polsko–niemieckiego paktu o nieagresji; 5) kryzys gospodarczy i trudne położenie spółdzielczości ukraińskiej, wymagające pomocy finansowej ze strony państwa.

Zapoczątkowana wiosną 1935 r. polityka „normalizacji stosunków polsko–ukraińskich” opierała się ze strony URP na dwóch zasadniczych przesłankach: przekonaniu, iż „państwo ukraińskie może powstać tylko na gruzach Sowietów przy pomocy i w oparciu o Polskę” oraz uznaniu przez rząd konieczności spełnienia podstawowych postulatów ukraińskich w dziedzinie kulturalno–oświatowej i gospodarczej. Kompromis był oczywiście widoczny w Sejmie i Senacie. Zmienił się ton i charakter przemówień, żądań i propozycji wysuwanych przez członków URP. Złożyli oni tak długo oczekiwane deklaracje lojalności wobec państwa. W przeciwieństwie do poprzednich lat dostrzegali, że obok Ukraińców na terenie Galicji Wschodniej mieszka również autochtoniczna ludność polska, borykająca się z podobnymi problemami. Grupa posłów i senatorów skupiona wokół prezesa Wasyla Mudrego najprawdopodobniej szczerze dążyła do porozumienia z Polakami i wierzyła w słuszność obranej drogi. Mimo narastającego niezadowolenia w szeregach UNDO starali się uczynić wszystko, co leżało w granicach ich możliwości, aby dotrzymać warunków umowy normalizacyjnej. Dopiero w 1938 r., pod naciskiem opozycji wewnątrzpartyjnej, Mudryj zgodził się na wyraźne zaostrenie taktyki parlamentarnej i usztywnienie stanowiska URP wobec polityki władz. Jednak do ostatnich dni funkcjonowania izb ustawodawczych Drugiej Rzeczypospolitej liczył na zawarcie rzeczywistego porozumienia z rządem, uważając, iż wymaga tego polska i ukraińska racja stanu.

Władze administracyjne, zawierając umowę normalizacyjną z UNDO, kierowały się przede wszystkim względami natury taktycznej. Zależało im na tym, by UNDO wzięło udział w wyborach, legitymizując nową ordynację wyborczą. Poza tym chodziło im również o doraźne złagodzenie konfliktu narodowościowego na terenie województw południowo-wschodnich. Począwszy od lutego 1936 r., rząd stopniowo wycofywał się z realizacji większości postulatów URP, które wcześniej wstępnie zaakceptowano. Równocześnie, za jego aprobatą, czynniki wojskowe rozwijały akcję rewindykacyjną, wprowadzając w życie nowy program „umacniania polskości” na wschodzie kraju. Rząd nie zdobył się na ujęcie całokształtu zagadnienia ukraińskiego, ograniczając się do nieznacznych stosunkowo ustępstw. Tym samym nie wykorzystał realnej szansy unormowania stosunków między ludnością ukraińską i władzami polskimi na obszarze byłej Galicji. Niektóre z postulatów URP były w ówczesnych warunkach niemożliwe do zrealizowania, lecz w wielu kwestiach, zdaniem autora niniejszej pracy, wystarczyłaby dobra wola i determinacja rządzących. Działalność Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej miała znaczący wpływ na całokształt stosunków między obozem rządzącym i społeczeństwem ukraińskim w latach 1928–1939, a w konsekwencji także na sytuację ludności ukraińskiej w Polsce. W okresie II kadencji ten wpływ był zdecydowanie negatywny. Realne efekty zgłaszanych wniosków i interpelacji były niewspółmierne do włożonego wysiłku, agitacja zaś na wiecach poselskich podburzała ludność przeciw państwu, sprowadzając tylko szykany ze strony władz administracyjnych. Stanowiła też doskonałą pożywkę dla postaw nacjonalistycznych w społeczeństwie polskim. Później działalność URP nabierała coraz bardziej pozytywnego znaczenia, wpływając łagodząco na nastroje społeczeństwa ukraińskiego, co uwidoczniło się szczególnie w latach 1935–1937. Uzyskane dzięki polityce normalizacyjnej koncesje w dziedzinie kulturalno-oświatowej i gospodarczej nie były co prawda imponujące, lecz nie można ich zlekceważyć. Niewątpliwie kompromis z rządem zapobiegł wielu posunięciom władz, które groziły uszczupleniem ukraińskiego stanu posiadania w Polsce oraz przynajmniej częściowo opóźnił realizację akcji rewindykacyjnej.

Konkludując, należy stwierdzić, że Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna próbowała realizować ukraińskie dążenia narodowe w ramach systemu prawnego i politycznego funkcjonującego w państwie polskim. W ówczesnych warunkach nie mogła jednak osiągnąć celu nadzędnego, tzn. uzyskania autonomii narodowo-terytorialnej. Starła się natomiast walczyć o przestrzeganie swobód obywatelskich oraz interweniowała w konkretnych sprawach dotyczących codziennego życia ludności ukraińskiej. Mimo skromnego bilansu wymiernych dokonań przez cały okres swego istnienia stanowiła najpoważniejszą alternatywę dla działalności konspiracyjnej i antypaństwowej. Ponadto wniosła trwałą wkład do historii parlamentaryzmu w Polsce, odgrywając istotną rolę w pracach Sejmu i Senatu Drugiej Rzeczypospolitej.